

ÇİN FELSEFE VE DÜŞÜNCESİNİN ANTİK KENTLERİNE YANSIMALARI*

Reflections of Chinese Philosophy and Thought to Ancient Chinese Cities

Arş. Gör. Turgay OVALI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, turgay.ovalı@medeniyet.edu.tr İstanbul/Türkiye

ÖZ

Anahtar Kelimeler

Antik Çin Kentleri, Çin
Felsefesi, Mekan-
Düşünce İlişkisi

Keywords

Ancient Chinese Cities,
Chinese Philosophy,
Space-Thought Relation

Bu çalışmanın amacı mekân ile düşünce arasındaki ilişkinin ve etkileşimin Antik Çin kentleri üzerinden aktarılmasıdır. Bu amaçla, çalışmada önce kentlerin kökenine dair kuramlar özetlenecek ardından tarihsel süreç içinde Çin antik kentinin oluşumu ve gelişiminin dayandığı dini ve düşünsel arka planın Antik Çin'in kentlerine hem fiziksel ortam olarak hem de sosyal alanlardaki kent yaşamı olarak nasıl yansıdığına değinilecektir. Makale iki yönlü bir çalışmayı birleştirmesi açısından multidisipliner bir araştırma niteliği taşımaktadır. Bir yandan Çin felsefesini oluşturan akımların dayandığı kurucu metinlerden kente ve yönetimine dair pasajlarla birlikte, ortak yaşama alanlarının oluşumu ve gelişimine dair alıntılar sunulurken diğer yandan bu pasajların ve alıntılarının fiziki mekâna yansımaları olarak kent formunun nasıl oluştuğuna çeşitli haritaların yardımıyla birlikte değinilecektir. Başka bir ifadeyle, çalışma bir yandan antropoloji ve felsefe tarihi ile öte yandan arkeoloji ve kent tarihi ile ilgilidir.

Makalede, toplumların yaşadığı anlamlar dünyasının maddesel olarak dışavurumunu sembolize eden kent mekânının biçimlenmesi, kent formu ile toplumsal ilişkiler sistemi arasında kopmaz bir bağ olduğunun vurgulanması, bu açıdan kent formunu bağımlı değişken, onu hazırlayan ilişkilerin ise bağımsız değişken olarak sorgulanması ve ikisi arasındaki ilişkinin niteliğinin ortaya konulması, Antik Çin kentleri ve bu kentleri üreten toplumun değerler sistemi arasındaki ilişki ve etkileşiminin incelenmesi şeklinde ortaya konulmaktadır. Bunun için Çin felsefesinin kurucu metinleri ve Antik Çin kentleri belli bir bütünsellik içinde birlikte okunmaya tabi tutulmaktadır.

ABSTRACT

The aim of this study is to explain the relationship between space and thought through Ancient Chinese cities. For this purpose, at first, the theories of the origins of the cities will summarize, and then, how the religious and intellectual background on which the formation and development of the Chinese ancient city is based, will be reflected on the cities of Ancient China as the physical environment and the city life in the social areas through the historical process. The article is a multidisciplinary research in terms of combining a two-way study. On one hand, the constituent texts in which the Chinese philosophy is based, along with passages about the city and its administration, quotations about the formation and development of common living spaces, will be given; while on the other hand, formation of the city as reflections of these passages and quotations in the physical space will be

*“Çin Antik Kentini Kendi Düşüncesinden Anlamak” isimli doktora tezinden üretilmiştir. Aynı zamanda, 2-4 Mayıs 2019 tarihlerinde Şırnak Üniversitesi'nin ev sahipliğini yaptığı Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

touched together with the help of various maps. In other words, the study deals with the history of anthropology and philosophy on one hand, and archeology and history of city on the other.

In this article, formation of urban space which symbolizes the material expression of the world of meanings in societies, emphasis of an inseparable link between the urban form and the social relations system, in this respect, questioning the urban form as dependent variable, and the relations that prepare it as independent variable and revealing the nature of the relationship between the two, are presented as the study of the relationship and interaction between the ancient Chinese cities and the values system of the society generating these cities. For this, the founding texts of Chinese philosophy and the ancient Chinese cities are subject to reading in a certain totality.

1. GİRİŞ

Kentlerin kökenine dair bugüne kadar yapılan çalışmalarda genellikle dört tür kuram öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi hidrolik toplum ve artı ürün teorisidir ve kentin kökeninde kadim nehir yataklarında tarıma geçmiş toplulukların artı ürün elde etmelerini temel almaktadır. İkinci tür kuramlar kenti bir pazar yeri olarak gören ve kentin kökenini birbirine yabancı kabilelerin mal değişimi amacıyla bir araya geldikleri alanlara indirgeyen ekonomik kuramlardır. Üçüncü türde ise askeri kuramlar bulunmaktadır ki kentlerin kökenini savunma olgusuna bağlamakta ve kentleri militer bir merkez olarak görmektedirler. Son köken kuramı ise dini kuramlar olarak kategorize edilmektedir. Burada da kent, manevi açıdan güçlü bir rahibin sözünü geçtiği tapınak merkezi olarak algılanmaktadır (Carter, 1977:16).

Kuramın doğası gereği kendi içinde tutarlı olması kaçınılmazdır. Fakat bu tutarlılık hakikatin tamamıyla yansıtıldığını kendi başına ispat etmeye yetmemektedir. Tek bir kent kökeni fikri, kentin çokboyutlu taraflarını göz ardı etmesinden ötürü zayıf kalmakta ve tek bir köken fikri kabul edilebilir görünmemektedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde ilk defa ortaya çıkarak gelişimini sürdürmüş kentlerin ortak özelliklerinde yukarıda sayılanların hemen hepsi görünmekte, sadece bir özelliğin ağır bastığı antik kentler olsa dahi bunların hemen tamamında var olan ortak nokta elit bir grubun politik bir güç olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Başka bir ifadeyle, bir yerleşim biriminin kent haline gelebilmesi askeri, siyasi, idari ve ekonomik işlevleri üstlenen bir yönetici sınıfıyla mümkün olmaktadır.

Burada kentin kökenine dair sorulması gereken asıl soru şudur: Toplumsal örgütlenmeyi mümkün kılacak olan ve yöneten-yönetilen ilişkisinin kurallarını oluşturacak olan öz nereden gelmektedir? Bir yerleşim alanını kent yapan, nüfusun orada yoğunlaşmasını sağlayan ve bedevilikten ziyade hadarılığı olanaklı kılarak insanları bir arada tutan şey, mekânda ortaya çıkan dini inanışlar ve felsefi düşüncelerdir. Diğer bir deyişle, kentin kökenine dair geliştirilen kuramları bütünleştirecek bir bakış açısı, araştırmacıyı daha isabetli bir noktaya götürecektir. Böylesi bütüncül bir bakış açısı için başvurulacak olan yegâne kaynak, toplumda hâkim olan dini inanışlar ve felsefi düşüncelerdir. Bu çalışmada dini inançların ve düşüncenin mekânı şekillendirmesi antik Çin kentinin oluşumu ve gelişimi üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu amaçla, örnek olarak seçtiğimiz antik Çin kenti, ilk ortaya çıktığı tarihlerden itibaren siyasi birliklerinin kurulduğu ve Çin kent tipolojisinin oturmuş olduğu imparatorluklar dönemine kadar düşünce-mekân ilişkisi çerçevesinde değerlendirilecektir.

Düşünceyle birlikte değişen antik Çin kentinin belli başlı dört dönemi bulunmaktadır. Birinci dönem, ilk hanedanlıklar olan Hsia ve Shang Hanedanlıkları (M.Ö. 2200-1027) dönemidir ki bu dönemde antik Çin kenti, ilkel inanışlara dayalı bir biçimde kurulup şekillenmiş, ayinler sistemi doğrultusunda asil soy ve sülale kentleri yayılmaya başlamıştır. Bu, tam anlamıyla bir tapınak merkezli kenttir. İkinci dönem ise Batı Chou Hanedanlığı (M.Ö. 1027-722) dönemidir. Bu dönemde de kentler geleneğin etkisinde gelişmiş, kurulmalarında büyük ölçüde ayinsellik işlemiş, kentsel topluluklar gök dini inançlarına göre şekillenmiş ve ritüelistik bir kent planlama geleneği doğmuştur. Üçüncü dönem ise kırımın yaşandığı ve dini inanışların yerini bütünüyle onlardan kopmadan fakat pratik yaşamın ihtiyaçlarına uyarlanarak oluşturulmuş felsefi düşüncelerin aldığı dönem olan Doğu Chou Hanedanlığı (M.Ö. 722-221) dönemidir. Bu dönemde feodal ilişkiler kırılmış, düşünce zenginliği kentlere yansımış, aynı şekilde kent devletleri felsefi ortamı beslemiş, Çin yönetim felsefesinin konfüçyanizmle birlikte en etkili düşüncesi olan legalizm etkisinde yönetim merkezleri olan hsien kentleri doğmuş ve kentsellik düşünce ile birlikte yayılmıştır. Çalışmada ele alınan son dönem, Qin ve Han İmparatorluklarını (M.Ö. 221-M.S. 220) içeren imparatorluklar dönemidir. Bu döneme Legalist-Konfüçyüsçü bürokrasi kentleri damgasını vurmuş,

legalist reformlar kentleri şekillendirmiş, bürokratik imparatorluk kentleri çevreye yayılmış, kentsel toplum gelenek ve pragmatizm arasına sıkışmış ve kent düşüncesi Legalist-Konfüçyanist ilkelere dayanır hale gelmiştir.

2. ANTİK ÇİN KENTİNİN DOĞUŞU VE HSİA VE SHANG HANEDANLIKLARI

Çin, Hsia Hanedanlığı'ndan başlayarak, 3500 yıl boyunca 15 hanedanlık deneyimi yaşamıştır. Çin medeniyeti, kökleri geç neolitik döneme dayanan ama Batı Chou Hanedanlığı zamanında oluşup, Konfüçyüs tarafından sistematize edilen ve genel olarak Konfüçyanizm olarak bilinen değerler dizgesine dayanmaktadır. Bu değerler dizgesini oluşturan eserler "Beş Klasik" ve "Dört Kitap"tır.¹

İlk kültürlerin siyasi bir birlik oluşturarak şehirler kurmalarında artı ürünün etkisi oldukça azdır. Artı ürün Çin kentleşmesi için belirleyici değil, ivme verici bir niteliğe sahiptir. Çin medeniyetinin kurucu metinlerinde o dönem için anlatılan toplanan vergilerden ve itaatsizliğin ölümle cezalandırılmasından (Legge, 1879:64-72), siyasi gücün elde edilmesinde tuncun araç olarak kullanıldığı, üretim ve dağıtımının kontrol altına alındığı ve devlet tekelciliğinin tesis edildiği anlaşılmaktadır. Tunca hâkim olmanın, siyasi gücü elde tutmayı sağlamanın iki temel sebebi vardır. Bunlardan birincisi Hsia krallarının merkezde işlenen savaş aletlerini prenslere ve derebeylere onları güçlendirmek için dağıtması ve onları kendine bu yolla bağımlı kılmalarıdır. İkinci sebep ise dini ayinlerde yatmaktadır. Antik Çin şehrinin kökeni siyasi birliği oluşturan ayin kaplarında aranmalıdır.

2. 1. Ayin Kapları ve Dini İnançların Kentlerin Kurulmasındaki Önemi

Ritüel amaçlı tunç kaplar, ayinleri gerçekleştirmenin önemli bir aracı haline gelmiştir. Öyle ki, ritüel amaçlı tunç kaplara sahip olunmadan yönetici sınıfına ait ayinlerin gerçekleştirilmesi imkansız hale gelmiştir. Kabile şefleri, kendi hâkimiyetlerini meşru kılmak için bu tunç kaplara ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Çünkü kabile liderleri için eski bilge kralların ruhlarıyla ve tanrılarla haberleşmek Hsia krallarının sadece merkezde işlenebilen bu tunç kapları kendilerine vermesi sayesinde mümkün olmuştur (Sit, 2010:52). Bu kaplar, onlar için meşruiyetin en sağlam dayanağını oluşturmıştır. Metalürjinin Çin'de ilk kullanımının silahlardan ziyade ayinsel kapların dökülmesine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hsia krallarının ve tuncu kullanan akraba kabilelerinin elindeki tunç silahların ve kapların savaş gücünden çok sembolik değerleri bulunmaktadır.

Toplum, ritüeller ve ibadetler etrafında kültürel bir birleşmeye doğru evrilmiştir. Patriarkal, atalara saygı esaslı, tanrısal ve göksel varlıklara ibadete dayalı tek bir Çin düşünce sisteminin temelleri Hsia döneminde atılmaya başlanmıştır. Ayinler sistemi yoluyla perçinleştirilen, babadan oğla geçen² monarşi sistemi ile yeni kanunlara ve düzenlemelere dayalı, kral ve etrafındaki yöneticilerden oluşan yönetenler ve halktan oluşan yönetilenler olmak üzere iki sınıflı bir toplum doğmaktaydı. Dini ritüellerle yöneticilerin kutsallığı sağlanmaktaydı. Eskinin toplu yerleşimlerinde ki bunlar kabile şefliği idi, kabile şefi dini veya ruhani bir liderden öte görülüyordu. Hsia'da ise krala tanrısal bir kutsallık yüklenmiştir. Saltanata dayalı monarşik bir yapı, devleti kentleşmiş bir merkezden erdemle (ayinlerin gücüyle) yönetmekteydi (Chang, 1983:501). Bu, kabile şeflerini bir arada tutan başrahip olarak Hsia kralının öncülüğündeki bir tür konfederasyondur.

Buradan Çin kentini doğuran asıl motifin ne tarım ne de ticaret olmadığı, kentleri doğuran güdünün kendisine kutsallık atfedilen bir kralın etrafında atalar kültürünün yaşatılması olduğu sonucuna ulaşılabilir. Mumford'un deyişiyle (2007:21) "mıknatıs kaptan önce gelmektedir." Çin kentinin çekim gücü daha çok dini motiflere dayanmaktadır. Dışarıdan gelene düşman olarak bakan köyün aksine kentte bir nüfus yoğunluğunun oluşabilmesi için heterojen grupları bir arada tutacak güçlü bir dinamizm gerekmektedir. Bu mıknatıs, Çin için kutsal bir kral ve tanrılaşmış atalarının bulunduğu kozmik anlama sahip yerler olarak tapınaklardır.

¹Değişiklikler Kitabı (I Ching), Tarih Kitabı (Shu Ching), Şiirler Kitabı (Shi Ching), Ayinler Kitabı (Li Ching) ve İlkbahar ve Sonbahar Vakayinameleri (Ch'unCh'iu) isimli beş yapıttan oluşan bu "Beş Klasik" koleksiyonu, eski Çin felsefesinin en değerli eserleri olarak kabul edilmektedir. Beş Klasik'den sonar Çinlilerce kutsal sayılan koleksiyon olan Dört Kitap; Büyük Bilgi (Ta Hsiao), Orta Yol Doktrini (Chung Yung), Konfüçyüs'ün Konuşmaları (Lun Yu) ve Mensiyüs'ün Kitabı isimli kitaplardan oluşmaktadır (Güç, 2001:79).

²Tarih Kitabı saltanatı Yu'nun oğlu Qi ile başlatır (Legge, 1879:76). Aslında Yu tahtı önce Gaotao'ya, onun liyakatsizliğini gördükten sonra da Yi'ye bırakır. Yi de başarısız bir yöneticidir ve ensonunda Yu'nun oğlu Qi tarafından öldürülür. Qi de ölmeden yerine erdemsiz oğlu Thai Chang'a bırakır. Bu da Tarih Kitabı'na göre bozulmanın başlangıcıdır.

Şehir, Çin'in ilk hanedanlığının kurulduğu bölgede Çinliler için gündelik hayatın dışında ruhani ve doğaüstü güçleri olan, hayatlarına anlam katan bir çekim merkezidir. Bununla birlikte, şehir Çin'de mekândan ziyade kutsal bir kralı ifade etmektedir. Zira kutsal olan mekân değil, ilahi güçlerle donatılmış kralın ta kendisidir.

Sarayın bulunduğu merkezin, devletin iki büyük kurumuna ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır: Devlet işlerinin görüldüğü Büyük Salon ve soylu yöneticiler tarafından dini ritüellerin yapıldığı Atalar Tapınağı (Schinz, 1996:31). Yönetim binası sayılabilecek olan Büyük Salon ile dinsel mekân Atalar Tapınağı'nın birlikteliği ve ayinlerin sadece yönetici aristokrat sınıfa ait olması göstermektedir ki, ilk hanedanlıktan itibaren Çin'deki ayinsel sistem aynı zamanda krallara meşruiyetini de sağlamaktaydı. Bu iki kurum başkentin rolünü, Hsia Hanedanlığı'nın doğasını, ayinlerinin ve politikalarının birliğini, kısaca atasal ve tanrısal tapınma ile kraliyet ailesine dayalı siyasi gücün birleşimini belirtmektedir.

İlk hanedanlık başkentinin kentsel yapısını ve Çin kentleşmesinin genel özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Sit, 2010:59):

1. İlk başkentler siyasi merkezlerdir.
2. İlk başkentler güçlü kabile örgütlenmesi ile ataerkil temelli bir sistem üzerine inşa edilmişlerdir.
3. Saray ve tapınak hanedanlık kentinin güçlenmesinde anahtar rol oynamışlardır.
4. Ayin sistemi saray ve tapınağın işlevlerini ve şeklini belirlemektedir.

2.2. Shang Hanedanlığı: Din Eksenli Sülale Kentleri

Düşüncelerimizde kenti genellikle sokakları, kamu binaları, pazar alanları ve tapınakları olan bir yerleşim yeri olarak hayal ederiz. Bunların hiçbirisi anıtsal yapı olarak ilk Çin kentlerinde en yüksek öneme sahip değildir. Göze çarpmayan görünüşleri nedeniyle, bakışımızı gerçekten önemli olana, yani insana – bir araya gelmiş insanlara, organize olmuş insanlara, ortak çıkarları olan ve çatışan çıkarları olan insanlara, arzusu, güçlü iradeleri olan insanlara yöneltmeliyiz. Bu bağlamda, başka yerlerdeki medeniyetlerin olduğu gibi ilk Çin medeniyetinin vazgeçilmez unsurları vardır. Bunlar, siyasi krallık, ona bağlı bir dini sistem ve hiyerarşi, farklılaşmış soylar, çoğunluğun sayısı az soylu elitler tarafından ekonomik olarak sömürülmesi, teknolojik uzmanlaşma, sanatta, yazımda ve bilimde karmaşık kazanımlar olarak sıralanabilir.

Bu unsurlar, Shang Hanedanlığı zamanında kurulan, Çin'in eski kentleri Yanshi, Zhengzhou ve Yinshu'da görülebilir. Bu isimler aynı zamanda Honan eyaletindeki modern kentlerin de isimleridir ve Shang tarafından İ.Ö. 1850-1000 arasında bırakılan eski kent kalıntılarını ifade etmek için de kullanılırlar. Metinsel kayıtlarla ortaya çıkarılan Hsia toplumunun doğası, birçok temel şekilleriyle Shang'la özdeş bulunmaktadır. Ancak Shang'ın iktidara gelmesiyle birlikte, Çin kentlerinin fiziksel belirtilerini tanımlanabilir ve bu belirtileri açıklayan çok sayıda faktöre güvenle bakılabilir hale gelmektedir. Shang kentleri, bize ilk Çin kentlerinden bir model sunmaktadırlar (Chang, 1974:1).

Çin geleneğinde Sandai- Üç (san) Hanedanlık (Dai)- ismiyle tanımlanan, Hsia, Shang ve Chou'nun birbiri ardına gelmesini ifade eden bir tanım bulunmaktadır (Chang, 1983:495). Örneğin, Konfüçyüs, Konuşmalar'ında (LunYu) Shang'ı Hsia'nın devamı olarak kabul ettiğini şöyle ifade etmektedir: "Yin sülalesi,³Hsia sülalesinin devlet düzenini izledi. Onların bir şeyler aldığı ya da onlara bir şeyler eklediği bilinmektedir... (Türdeş, 2004:23)" Bu devamlılık vurgusu Mensiyüs'ün eserinde⁴ sık sık

³ Shang Hanedanlığı aynı zamanda Yin olarak da anılmaktadır. Bazen de her ikisi de anılarak Yin-Shang şeklinde kullanılmaktadır (Legge, 1879:84).

⁴Mensiyüs (İ.Ö. 371-289), Konfüçyüs'den yaklaşık 150 yıl sonar yaşamış, Konfüçyanizm'e büyük katkılar yapmış olan bir Çin filozofudur. Konfüçyanizm'in daha sonraki Çin düşünce tarihine hakim olmasında, Mensiyüs'ün yaptığı yorumlar ve diğer akımlar karşısında Konfüçyanizm'i savunması büyük ölçüde etkili olmuştur. Onun yaşadığı dönemde diğer öğretilerle birlikte Konfüçyanizm, sadece düşünce okullarından biri olarak kabul ediliyordu. Mensiyüs, diğerlerinin alt edilerek üstünlüğün Konfüçyanizme geçmesinde büyük çabalar göstermiştir.

Konfüçyüs'cü idealizmi benimsemesiyle Çin kültür tarihinde kendisinden sıklıkla "İkinci Konfüçyüs" şeklinde bahsedilen Mensiyüs'ün kitabı ahlaki idealizm veya ahlaki metafizikle doludur (Haiming, 2014:44). Evrensel bir merhamet, derin bir şefkatin temsilcisi (Schimmel, 1999:28) olan Mensiyüs'ün siyasi ve toplumsal fikirleri de bu idealizmden türemektedir. Ona göre insane tabiatı doğuştan iyidir. Aşağıya doğru akan su gibi insanın eğilimi de iyiliğe doğru akmaktadır. Doğru yolu bulmanın tek yolu, insanın doğuştan iyi olan vicdanının sesini dinlemesidir. Nasıl suyun aşağıya doğru akmasını engelleyen bir dış etkense, insanı kötü yapan şey de şartların zorlamasıdır. Şartlar "insane iyi olmayan bir şey yaptırılabilir, çünkü onun doğası su kadar hassas ve duyarlıdır (Suzuki, 2012:93)." Bu doğal halin bozulmaması bireyin iç uyumundan toplumsal düzene yansır ve siyasi istikrar da kendiliğinden en iyi biçimde kurulur.

vurgulanmaktadır.⁵ Batılı sinologların çoğunun Hsia'yı ayrı bir hanedanlık olarak kabul etmemelerinin sebeplerinden biri de Shang'ın kurduğu yönetim sistemiyle aynı yönetim sistemine sahip olmasıdır. Bu devamlılık, Shang'ın Hsia'dan düşünce yapısını ve kurumlarını devralarak sürdürmesini sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, Hsia'nın ayinler sistemi, güçlü bir kral ve merkezîyetçiliğin güçlenmesiyle Shang döneminde de devam etmiştir. Shang Hanedanlığı kentlerini oluşturan proto-bürokratik yapı, bu ayinler sisteminin anlaşılmasında yatmaktadır.

Araştırmacıların çoğu Shang devletinin teokrasi ile yönetildiğini belirtmektedir⁶ ki bu görüşün gerçek olduğu metinlerden de anlaşılmaktadır. Din, Shang devletinin hem ortaya çıkışında hem de meşruiyetini sağlayıp varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynamaktadır. En büyük tanrı olan ShangTi'nin, kralın atalarıyla iletişime geçmesi ve ataların ruhunun Ti ile aracılık etmesi sayesinde bereketli hasatlar verdiğine⁷ ve savaşlarda ilahi yardımlarda bulunduğu inanılıyordu. Shang atalarına tapınma böylece Shang krallarının siyasi egemenliğine güçlü bir psikolojik ve ideolojik destek sağlıyordu. Bütün güç teokrat kraldan ortaya çıkıyordu çünkü o toplumu direkt etkileyecek olan ataların lütfüne başvuracak veya onların lanetlerini giderecek tek aracı idi. Sunmuş olduğu kurbanlarla, yapmış olduğu ayinlerle hasatları bereketli, zaferleri mümkün kılan, Göğün Oğlu⁸ olan kralın ta kendisiydi. Kralın, öncülüğünde yapılan ritüeller yoluyla iyi bir hasat veya zafer yaratma yeteneği, onu siyasi olarak daha güçlü hale getirmekteydi (Keightley, 1978:213).

Shang devletinin siyasi varlığı, gelenekselcilik ve keyfilik temel karakterli yukarıda anlatılan patrimonial doğasına dayanmaktadır. Bu, kralın bütün siyasi yönetimi kişisel işi olarak elinde tuttuğu, onun tarafından güvenini alarak atanan hükümet görevlilerinin ona itaat etmelerinden kaynaklanan görev ve sorumluluklarını yürüttüğü bir ataerkil sistemdir. Prenslerin ve soylu kişilerden oluşan devlet görevlilerinin geleneğe veya hükümdarın çıkarlarına karşı gelmedikçe kendi reayaları üzerinde mutlak hâkimiyetleri bulunmaktadır. Bununla birlikte Shang siyasi hiyerarşisinin tepesinde kral bulunmaktadır. Göğün isteklerini yeryüzünde gerçekleştirme aracı olarak hükümdar bütün hükümet politikalarından ve alınan kararlardan sorumludur (Wheatley, 1971:52). Kral hükümet, ekonomi ve din hiyerarşisine başkanlık etmektedir, kendisi hem tepede hem de merkezdedir.

Shang krallarının soylu kabilesine, efendi anlamına gelen Tzu adı verilmekteydi ve mitolojik olarak siyah kutsal bir kuştan gelmekteydi. Kutsalılığı sorgulanamayan Tzu kabilesinin iki özelliği yöneten yönetilen ilişkisinin kurulmasının ve şehirlerin oluşmasının kaynağını oluşturmaktaydı (Chow, 1994:84).

İlk olarak, Tzu aristokrasisinin tepesinde birbiri ardına gelen farklı, fakat evlilik yoluyla birbiriyle akraba olan iki soy bulunmaktaydı ve bu durum alternatif nesillerde kralları tahta götürme ihtimali taşımaktaydı. Böylece yeni bir kral eski kralın kız kardeşinin oğlu olurdu, ancak o da tahtını kendi kız kardeşinin oğluna bırakacaktı, o da eski kralın akraba torunu olacaktı (Chow, 1994:84).

Tzu kabilesinin ikinci kuralı, birkaç (çoğunlukla beş) kuşağın ardından, soyun bazı üyelerinin asil soy üyelerinin topraklarından ve ataların yerleştirildiği soy koridorundan uzaklaşması kuralıdır. Yeni bölgede, bu bölünmüş üyeler, kendi toprağı ve kendi atalarının bulunduğu yeni bir soy kuracaktır. Aynı dağılma süreci birkaç nesilden sonra tekrar edecek ve böylece yeni nesiller elde edilecektir. Bu, klasik metinlerden Tsung Fa olarak ya da modern antropolojik literatürde konik klan⁹, ya da parçalı soy sistemi olarak bilinen sistemdir (Chow, 1994:84).

Soyağacındaki yerleştirme toplumdaki konumu tanımlamaktadır. Soyağacında, ilk evlatlardan gelmeyle oluşan ortak ataya olan yakınlık, diğer soy gruplarından hiyerarşik üstünlüğü ifade ettiği gibi, ikinci ve

⁵Mensiyüs, bu devamlılığı kimi yerde, vergilendirme yöntemlerinin birbirinin devamı niteliğinde olması (Eno, 2006:57) ve eğitim sistemlerinin aynı amacı gütmesi (Eno, 2006:57) gibi üç hanedanlığın uyguladığı politikaları birbiri ardına sıralayarak, kimi yerde üç hanedanlığın aynı değerler üzerine yükseldiğini söyleyerek (Eno, 2006:73), kimi yerde de üç hanedanlığın kurucu krallarının ahlaki benzerliğine vurgu yaparak (Eno, 2006:82, 109) kurmaktadır.

⁶Eberhard, imparatorun bir çeşit başrahip olduğunu söyler (Eberhard, 1987:30). Goodrich kralın bir çeşit rahip işlevi gördüğünü belirtir (Goodrich, 1963:14).

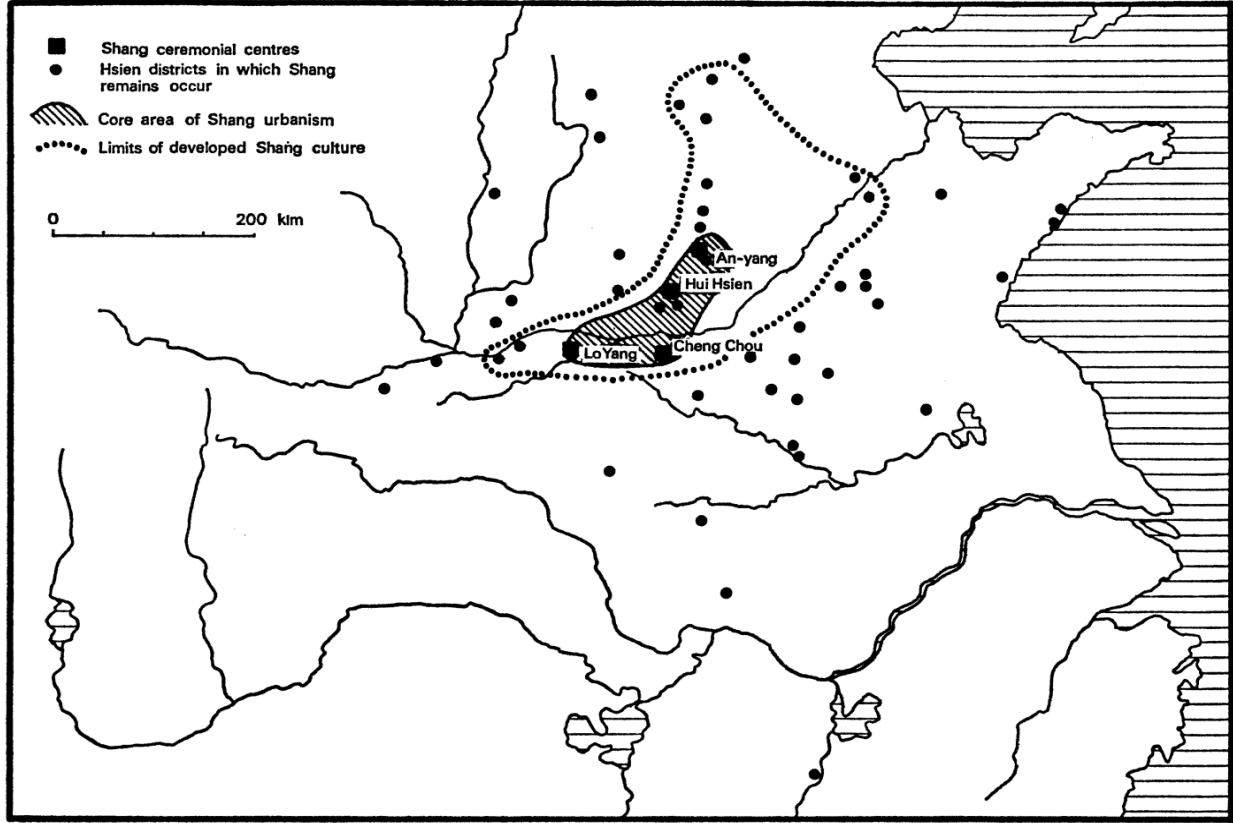
⁷Ayinler Kitabı'nın "Farklı Aylarda Hükümetin Hareket Tarzı" adlı bölümünde iyi bir hasadın ancak uygun ayinler yoluyla alınabileceği belirtilmektedir (Legge, 1885:273).

⁸Tarih Kitabı, Shang hükümdarlarından sıklıkla "Göğün Oğlu" şeklinde bahsetmektedir (Legge, 1879: 113, 120). Oysa bu tabir, Hsia hanedanları için kullanılmamaktadır. Bu durum dini hiyerarşiye dayalı ataerkil sistemin Shang ile kurulduğunun bir göstergesidir.

⁹Konik klan, babadan gelen bir soy sistemine dayanan ve ilk erkek evladın hiyerarşide üstün tutulduğu sıralı ve bölünmüş bir topluluğu ifade etmek için kullanılmaktadır (Lindner, 1982:692).

üçüncü evlatların soyundan gelenlerin toplumsal statülerinin de zamanla kaybettiği bir durumu oluşturur (Lindner, 1982:692).

Aristokrasinin bütün bu yerelleştirilmiş kesimleri, açıkça yapılandırılmış ve çoğunlukla akrabalık ve evlilik temelinde hiyerarşik bir sistem içinde etkileşime sokulmuştur. Bu anlamda kentler ve kasabalar, yerel seviyedeki soyların mekânlarıydı. Soylar devlet boyunca hiyerarşik olarak organize edilince, çeşitli kentler, kasabalar ve yerel yerleşimler ortaya çıkıyordu. O yüzden, Fei'ye göre (1953: 96) Çin'deki surlarla çevrili bir kent(ch'eng), iktidarın yürürlükte bulunduğu bir siyasal sistemdeki yönetici sınıfların bir aracıdır. Kent, hem iktidarın simgesidir hem de iktidarın korunması için gerekli bir araçtır.

Harita 1. Bu haritada, törensel merkezler özü oluştururken, çevreye doğru sülale kentlerinin yayılımı görülmektedir. (Kaynak: Wheatley, 1970:168)

Kent binalarını tanımlayan metinlerde, atalar tapınakların inşası ve kentlere asil soyun değerli üyelerinin yerleştirilmesi sürekli olarak dikkat çeker.¹⁰ Kentlerde önemli bir krala adanmış soy tapınaklarının olması bir övünç kaynağı olarak görülmekteydi.¹¹ Bir şef için soyunu yönetmek, kentini yönetmek, kentini yönetmek de soyunu yönetmek demektir.¹² Yine aynı şekilde, Shang kehanet kayıtlarında sıklıkla, yerel bir yerleşime, onu işgal eden soyun adlarının verildiği görülmektedir (Chang, 1974:8). Dolayısıyla, kralın ölümsüzlüğünün yalnızca geçici bir amaca hizmet eden mimarının ölümsüzlüğünden ziyade, gelecek kuşaklar içinde hareket eden grubunun, soyunun ve klanının ölümsüzlüğünde yattığı söylenebilir. Bu sebeple Çin'in bu dönemlerine dair anıtsal binaların epeyce az

¹⁰Örneğin Şiir Kitabı'nın Sung Kao bölümü, Kral Hüsan'ın güney sınırlarını korumak ve güneyi yönetmek üzere görevlendirdiği yeğeni olan Dük Shao hakkındadır: "Kral, yeğeni DükShao'yu, Shan bölgesinde bu bölgeyi düzenlemek için görevlendirdi. Güney bölgelerinde gerekli olanı yapması gereken yerde ve onun nesillerini sürdürebileceği yerlerde. Shan Şefi, ilk önce kentin surlarını inşa etti ve daha sonra atalar tapınağını tamamladı. Tapınak tamamlandığında... Kral, Dük Shao'ya (egemenliğin sembolü olarak) dört asil at ve göğüs bantlarının kapanması için kancalarla parlayan bir zırh teslim etti (Legge, 1879:424)."

¹¹Örneğin Kral Wen'in tapınağının kentte bulunmasının övünç kaynağı olarak Şiir Kitabı'nın Shih Ming bölümü şunları kaydetmektedir: "Göğün yazgıları, onlar ne kadar derin ve aralıksız! Ve ah! Nasıl görkemli Kral Wen'in erdeminin benzersizliği! Lütfünü nasıl gösteriyor? Bu lütfü alacağız, onunla, bizim kralımız Wen ile uyum içinde olmak için çabalayacağız. Ve en uzaktaki torunları da bol miktarda olabilirler mi? (Legge, 1879:314,315)"

¹²Şiir Kitabı'nda bahsi geçen Dük Liu'nun hikâyesi bu gerçeğe güzel bir örnek oluşturmaktadır. Liu, kabilesiyle birlikte geniş düzlüklere göçer ve orada surları olan bir yerleşim yeri kurar. Burada kendisine danışmanlar atar, vergileri belirler ve kentini yönetmeye başlar. Burada halkının refahını sağlayarak, onları umduklarının ötesinde bir zenginliğe kavuşturur (Jennings, 1891:180,181).

olduğu görülmektedir. Taş malzemenin bulunamaması yanında bu düşünce yapısı mimaride anıtsallığa izin vermemiştir.

3. BATI CHOU HANEDANLIĞI: GELENEĞİN ETKİSİNDE GELİŞEN KENTLER

Uzun bir dönemde yaşayan Chou Hanedanlığı ilk önce Batı Chou olarak İ.Ö. 1045-771 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Merkeziyetçi bir yönetimin devamacısı olan Chou, geniş toprakların yönetiminin başkentten sağlandığı, bu yüzden de başkentten kutsandığı bir kentleşmeye sahip olmuştur. Ataerkin ilişkilerin gelişerek devam ettiği Batı Chou, Konfüçyüs tarafından Çin'in altın çağı olarak addedilmiş, daha sonraki hanedanlıklara ahlak ve etkili yönetim açısından bir model zaman olarak gösterilmiştir.¹³ Kurucu metinlere göre, Kral Wu'dan itibaren, 11 kral 257 yıllık bir zaman diliminde Çin'i cennete çevirmişlerdir (Sit, 2010:90).

Antik Çin'de bir hanedanlığı yıkıp yönetimi ele almanın en önemli meşruiyet kaynağı soyun dayandırıldığı en büyük atadır. Çünkü atalar tapınağında sunulacak olan kurbanların önceden yaşamış ve tanrılara karışmış bir atanın adına sunulması gerekmektedir. Bu durum yeni hanedanlık için de geçerli olmuştur. Yeni kraliyet ailesi oldukça soyludur ve kendilerini uzak bir efsanevi çağa götürmektedirler. Şiir Kitabı'na göre Chou Hanedanlığı'nın kökeni darı tanrısı olan Hou-Ki'ye kadar gitmektedir¹⁴ ve bu hanedanlığın kralları kurbanlarını onun adına sunmaktadır (Jennings, 1891:175).

3. 1. Zeamet Kentlerinin Gelişimi

Chou Hanedanlığı'na bağlı beylerin bir kısmı kuşkusuz kralın akrabalarından oluşmaktaydı. Bununla birlikte topraklar genişlemekte ve kontrol altına alınması gereken kent sayısı artmakta olduğundan Chou kralının sülalesi yönetici açığını kapatmaya yetmemeye başladı. Geleneğe bağlı sınıflandırıcı akrabalık tanımlamalarının değişmesi gereksinim haline gelmiş, bu yüzden kurgusal soy kütükleri çoğalmaya başlamış, soy sistemi, Chou kraliyet kabilesiyle hiçbir biyolojik bağlantısı olmadığı bilinen zeamet sahipleri de dâhil edilecek şekilde genişletilmişti. Yine de tüm asil soylardan daha asili olan kraliyet ailesinin soyadı hitap şeklinde farklılaşıyordu. Chou kralının kraliyet ailesiyle aynı soyadını taşıyan bir bölge şefine "babadan amca" şeklinde hitap edilirken, farklı soyadına sahip bir yöneticiye "anneden amca" şeklinde hitap ediliyordu (Wheatley, 1971:193).¹⁵ Böylelikle ailevi ilişkiler devletin siyasi yapısına dâhil edilmekle kalmıyor, aynı zamanda hükümetin idaresi için de bir model sağlıyordu.

Chou sarayının otoritesi, siyasi görevlerin aile bağlılığına ilişkin olarak algılandığı ve dini olarak hükümetin de atalara sorumlu olduğu öğretisinin vurgulandığı bir dizi tören ve ayin yoluyla sürdürülmekteydi. Bu koşullar altında Chou kralı, tanrısal olarak atanmış statüko yanında yer alan ve bu şekilde çoğunluğu oluşturan derebeylerine güvenmek, kutsal olarak geçerliliği olan düzene ayak uydurmayı başaramayan yenilikçi beyliklere karşı ise önlem almak durumundaydı. Chou başkenti, çıkartılan bütün isyan hareketlerini bastırdıktan sonra, etrafında kendisine bağlı kent-devletlerin bulunduğu bir yapıda kültürel olarak birleştirici olan değerlerin oluşturduğu bir inanç merkeziydi (Wheatley, 1971:194).

Batı Chou Hanedanlığı dönemi siyasi sisteminin en önemli özelliği çok sayıda bölgesel devletin kurulmasıydı. Bu bölgeler, genellikle Shang halkının önceden beri yaşayageldiği yerlerdi. Zeamet verilen soylular, kendi soylarıyla birlikte zorla göçe tabi tutulan veya eski topraklarında yaşayan Shang halkını da alarak verilen bölgeyi kral adına yönetmeye gönderilirlerdi. Başka bir deyişle bölgesel yönetici atamak belirli bir nüfusun kent sahibine verilmesini gerektiriyordu.

3. 2. Gök Dini ve Kentsel Toplumun Şekillenmesi

Batı Chou'da din, toplumsal ve siyasi gücün kaynağı olmaya devam etti. Tapınmanın ayrıntılı şekilleri, asil soyların devlet kontrolünü ellerinde tutarak bunu çevreye yayabilmesi için önemli idi. Geçmişin,

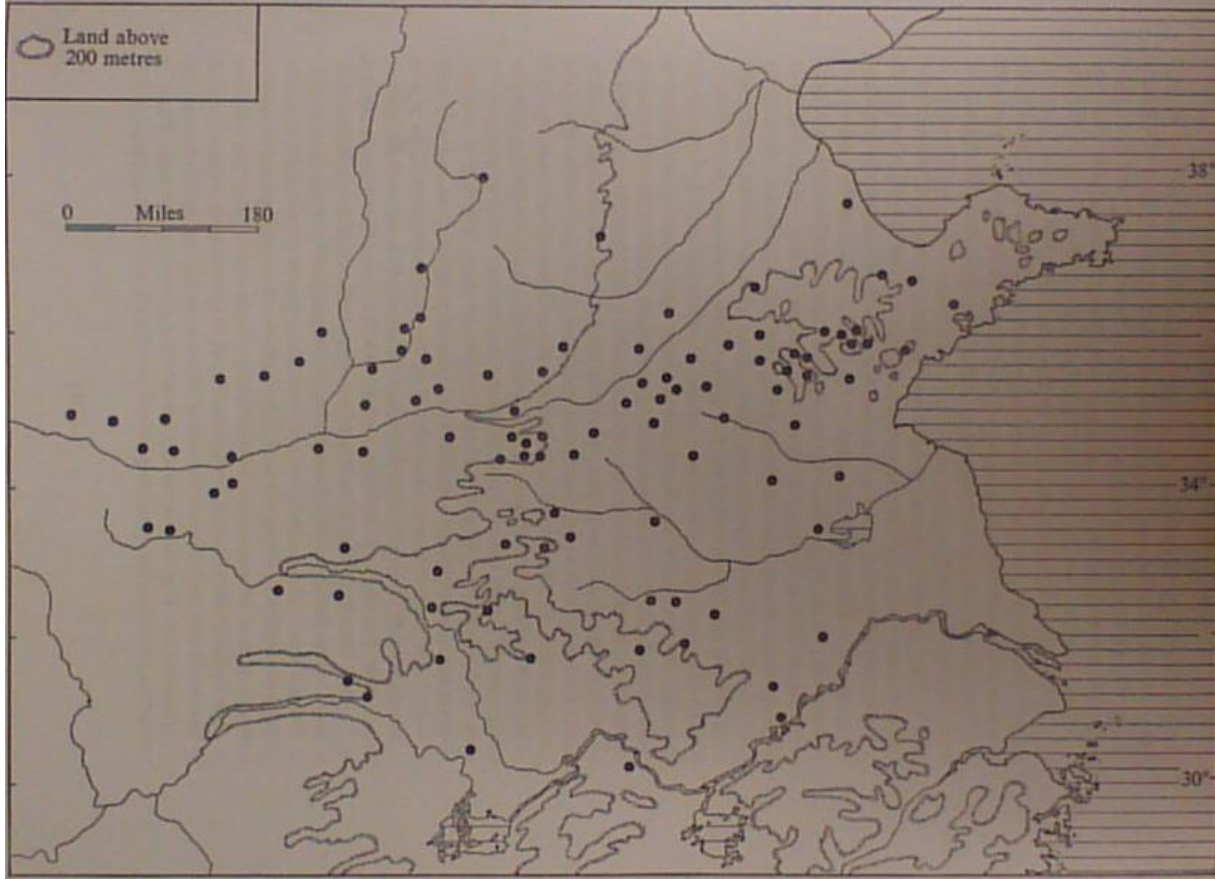
¹³Konfüçyüs, Konuşmalar'ında geleneğin devam etmesini sağlayan Chou'ya övgülerini şu şekilde sıralar: "Chou sülalesi, önceki iki hanedanın kültüründen yararlanmıştı. Bu yüzden o (Chou Hanedanı) ne kadar mükemmeldir. Bunun içindir ki ben Chou'ları izliyorum (Türdeş, 2004:27)... Chou sülalesinin erdemi en yüksek dereceye ermiştir denebilir (Türdeş, 2004:63)."

¹⁴"Halkımızın ilk kökeni Kiang Yun'a (Hou-Ki'nin annesi) kadar geri gider. Bu ilk köken nasıl ortaya çıktı? O bir seferinde elini açarak yalvardı: Zavallı ben, hiç çocuğum yok. Sonra Tanrı'nın ayak parmağının izinden yürüdü. Heyecanlanıp hareketlendi. Bu ona rahatlık verdi, huzur verdi. Hamile kaldı, inzivaya çekildi. Sonra bir bebek onun göğsüne geldi. Bu bebek Hou-Ki idi (Jennings, 1891:175,176)."

¹⁵Ayinler Kitabı'nda bu ayırım şu şekilde dile getirilir: "...Krallığın çeşitli bölgelerinden Göğün Oğlu'na gelen mektuplar, Göğün Oğlu'nun hizmetkârları şeklinde imzalanıp yollanacaktır. O ise, onunla aynı soyadını kullananlara babadan amca, farklı soyadını kullananlara anneden amca şeklinde hitap edecektir...(Legge, 1885:110)."

dolayısıyla geleneğin yaşatılması ve geçmiş krallara sunulan kurban törenleri vasıtasıyla Gögün nimetlerini talep etme uygulaması sürdürüldü (Kern, 2009:143).

Zeametlerin verilmesi ve ayinlerin icrası merkezi ovadaki kültürün çevreye yayılmasını sağlamakla kalmadı, Çin'de daha geniş topraklarda kentleşmeyi de ilerletti. Yeni ele geçirilmiş topraklara kültürlü Shang insanların transferi yeni bir kent inşası dalgasını başlattı. Böylelikle, hanedanlığın geniş topraklarında ekonomik ve toplumsal hücreler kurulmuş oldu, her bir hücre kırlarda kurulmuş, surlarla çevrili bir kent ve onun vergi veren halkının yaşadığı tarımsal alanlarını oluşturmaktaydı. Geniş Çin topraklarının doldurulması aslında bu nispeten homojen birimlerin ve hücrelerin çoğalmasıyla gerçekleştirildi; her bir birim surlarla çevrili bir şehrin yönettiği ve gözetim altında tuttuğu kırsal bir alandan oluyordu. Az miktarda uzun menzilli ticaret haricinde, bu hücresel yapı daha sonraki devirlerde de sürekli tekrar edildi (Lattimore, 1940:395).

Harita 2. Batı Chou Kentleşmesi (Kaynak: Wheatley, 1971:165)

2.C. Ritüel Kent Planlama Geleneğinin Doğuşu

Batı Chou'da bir kentin inşası göğe sunulan kurbanlarla birlikte yapılan bir ibadet anlamı taşımaktadır. Önce, kaplumbağa kabuklarıyla yapılan bir kehanetle yerleşim yerinin uğurlu olduğu tanrılara teyit ettirilir. Kayıtlarda, hayvan kurban edilmesi, yön belirleme, tepelerin ve nehirlerin konumuna göre şehrin kurulacağı yeri belirleme, astral fenomenlere göre yer belirleme gibi şehirlerin kurulmasıyla özdeşleştirilen birçok ritüelistik sembolik unsur bulunmaktadır. Wright'a göre (1977:37) Batı Chou'da ritüellerle belirlenen kent inşasının dört unsuru bulunmaktadır.

1. Kent önceden planlanmıştır ve plan yazılı bir forma dökülmektedir.
2. Kurulması önerilen kentin sınırları plana uygun biçimde çizilmektedir.
3. Bunlar tamamlandığında, iki grup hayvan kurban sunumuna geçilmektedir. Bunlardan birinci grup planlanmış kentin sınırları dışında yer alan bir sunakta Gög ve en eski kutsal atalara sunulmaktadır. İkinci grup kurbanlar ise bereket kurbanları olup, içeride yükselen bir höyükte sunulmaktadır.
4. Kentin inşasında görevlendirilen iş gücü ve işçilerin hangi işleri göreceği önceden ayarlanarak iş bölümü önceden planlanmaktadır.

Sit (2010:95,96), Şiir Kitabı ve Tarih Kitabı'ndaki kayıtlardan Batı Chou kentinin planlanmasında ve inşasında bunlara ilaveten altı diğer önemli fiziksel özellik daha çıkarmaktadır:

1. Kent, dört yönün hassaslıkla tam ortasında yer almaktadır (Herşeyin merkezindeki kral düşüncesi).
2. Kent surları ya kare ya da dikdörtgen bir şekilde inşa edilmiştir (Yerkürenin prototipi düşüncesi). Güney önemli tapınakların, salonların ve diğer önemli binaların, ana kapının, hatta tüm şehrin inşası için tercih edilen yön olmuştur (Güneşin bereket verdiği yön düşüncesi).
3. Kentler suyun kenarına düz arazilere kurulmuştur (Bereket tanrısı ile suyun özdeşleştirilmesi düşüncesi).
4. Dövülmüş toprak tepeler (höyükler) siyasi ve dini önem taşıyan binaların kuruluşunda kullanılmıştır (Göğün Oğlu olan kralın göğe yakın olması gerektiği düşüncesi).
5. Kent planı işlevsel bölgelerle açıkça belirlenmiştir. Buna göre bir tarafta aristokrat soylular tarafından kullanılan önemli binaları ve sarayı içine alan genellikle surlarla çevrili merkezi bir alan bulunurken, diğer tarafta merkezi alanı çevreleyen, endüstri ve zanaat alanlarını, insanların meskenlerini, bazı çiftlik alanlarını, ticari sokakları ve pazarları içeren ikinci bir surla çevrelenmiş kent alanı bulunmaktadır. Kentin dış bölgesi genellikle hendekle çevrelenmektedir (Asil soy düşüncesi).
6. Kent inşa edilirken, bazı önemli binaların kurulmasındaki zaman silsilesi şu şekilde gerçekleşmektedir: Saraylar, tapınaklar, sunaklar, depolar, meskenler (Öncelikler hiyerarşisi düşüncesi).

3. 3. Batı Chou Şehrinin Gök Dinine Göre Oluşan Unsurları

Üç antik hanedanlıkta gelişen ve Batı Chou'da zirvesine ulaşan geleneksel dünya görüşünün yansıdığı ideal Çin kentinin başlıca unsurları şu şekilde sıralanabilir:

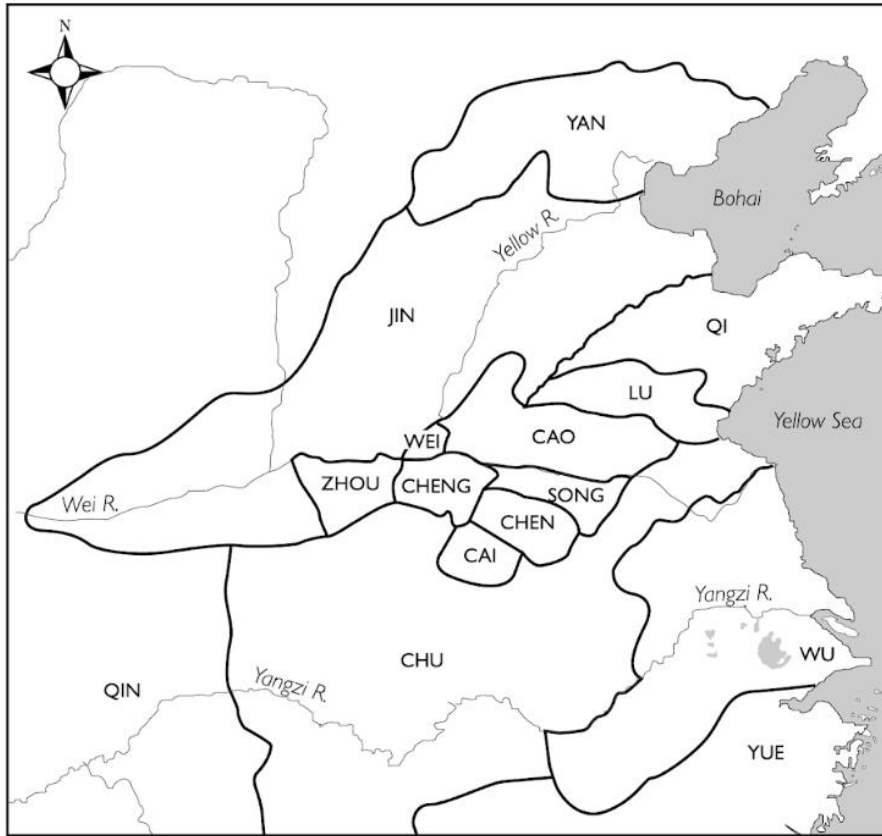
1. Başkent çevredeki kent-devletlerine ve doğal çevrelere göre merkezi bir konumda, eyalet devletlerin başkentleri de kendi hâkimiyet alanlarına göre merkezi bir konumda bulunmaktadır.
2. Batı Chou kentlerinde güneye bakan bir inşa tercih edilmektedir. Özellikle ana kapı güneyde inşa edilmektedir. Bunun sebebi güneyin gücün yönü olarak kabul edilmesidir (Eberhard, 2000:242). Aynı zamanda güney, güneşin de bulunduğu yön olması itibarıyla Gök'ten lütfkâr bir nimet akışını ifade etmektedir.
3. Kentler, coğrafya müsaade ettiği ölçüde kare şeklinde ve düzenli olarak planlanmaktadır. Bu muhtemel felaketlerden kaçınmak için doğanın düzenliliği ile uyum içinde olma gerekliliğini temsil etmektedir. Kent, kare veya en azından dikdörtgen olarak planlanmaktadır (Wenren, 2013:95).
4. Saray ve (daha aşağı bir kent için) yönetsel alan kentin içinde merkezi bir konumda yer almaktadır. Kentin yöneticisi gücün merkezileşmesini sembolize eden merkezde oturmaktadır. Göğün yönetiminin yeryüzündeki vekâleti Göğün Oğlu olan Kral'ın oturduğu saraya işaret etmektedir (Wenren, 2013:95).
5. Hiyerarşinin hangi seviyesinde olduğuna bakılmaksızın Batı Chou kentinin iki olmazsa olmaz yapısı vardır: Toprak Altarı ve Atalar Tapınağı (Wenren, 2013:97). Bunların olmadığı bir yerleşim, ne kadar büyük olursa olsun kent sayılmaz.
6. Bütün Chou dönemi boyunca kentler surlarla çevrili olmuştur. Sur kelimesinin Çince karakteri olan "cheng" kent için de kullanılmaktadır (Farmer, 2000:463).
7. Chou kentleri, öncelikli olarak yönetsel ve askeri kuruluşlardır. Pazar alanının kentin kuzeyinde en önemsiz ve uğursuz yerine kurulması, tarıma dayalı bir ekonomide ticaretin ve tüccar sınıfının düşük statüsünü temsil etmektedir (Wheatley, 1971:411).
8. Batı Chou döneminde kentsel tasarımın belirgin bir özelliği de höyüklerin üzerinde yükselen önemli binalardır. Bunların en önemlileri de tapınaklar ve saraylardır (Wheatley, 1971:225).
9. Batı Chou kentinin belirgin diğer bir özelliği de soyluların kenti olan iç kent ve sıradan halkın yaşadığı dış kent olmak üzere ikili bir kentsel sistemin olmasıdır (Sit, 2010:96).

10. Kentlerin hiyerarşik olarak boyutları ve ölçek sıralamaları Konfüçyanist ayinlerden ve Çin'in kendine özgü feodal sisteminden doğan toplumun rütbe sıralamasını yansıtmaktadır (Wheatley, 1971:216).

4. DOĞU CHOU VE DÜŞÜNCE ZENGİNLİĞİNİN KENTLERE YANSIMASI

Chou'nun, İ.Ö. 771'den hanedanlığın fiilen son bulduğu İ.Ö. 221 yılına kadar olan bölümü Doğu Chou Hanedanlığı olarak bilinmektedir. Bu dönem, kendi zamanının literatüründe geleneksel olarak İlkbahar Sonbahar Dönemi (Ch'unCh'iu) (772-481), ve Savaşan Beylikler Dönemi (Chan-Kuo) (463-221) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Tanner, 2009:59).

Bu dönemin özelliği tam bir değişim dönemi olmasıdır. Feodal yapı parçalanmış ve her derebeylik merkezden özerk bir şekilde kendi devletinin bağımsızlığını ilan etmiştir. Çin'de felsefenin ön plana çıktığı dönemdi. Bununla birlikte devletler arası ilişkiler kutsal olarak kabul edilmiş ahlaki bir yasaya göre düzenlenme halinden çıkarak iktidar mücadelesine göre belirlenir hale gelmekteydi. Geleneksel ahlak yasasına (li) dayalı ona itaat eden halkının iyiliği için kurulan hükümet, yerini kanunlara (fa) göre kurulan hükümete bırakmaktaydı (Zhao, 2015:185). Eskinin değerleri yerini otoriter bir legalizme bırakıyordu. İktidarı tekelinde toplamak isteyen ve birbirleriyle durmadan savaşan devletler, bu dönemin önde gelen özelliği idi.

Harita 3. İlkbahar Sonbahar Dönemi Çin'de kent devletleri (Kaynak: Tanner, 2009:60).

Siyasi birliğin yerini bölünmüş devletçiklere bırakmasıyla birlikte, birliğin yeniden kurulmasını, eski güzel günlere dönülmesinin yollarını araştıran, düşünen, düşüncelerini yaymaya çalışan ve bunun için devlet devlet dolaşan filozoflar doğmaktaydı (Eberhard, 1987:65). Bu eğitilmiş sınıf, devlet liderlerinin saraylarına gelirler ve fikirlerinin hayata geçirilmesi için sarayda görev isterlerdi. Çoğu zaman, bürokratik kumpaslara uğrarlar ve başka bir devletin sarayına giderlerdi. Bunların arasında İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde geleneğin yeniden kurulmasını isteyen Konfüçyüs ve ilkel koşullara öykünmesiyle yenilikten kaçan, eylemsizlik ve karışmama üzerine kurulu taoist felsefeyle Lao Tzu gelmekteydi.

Savaşan Beylikler Dönemi'nde ise konfüçyanist felsefenin yayılmasını sağlayan ve Konfüçyüs'ü asıl parlatan isimler olan Mensiyüs ve HsünTzu, taoizm felsefesinin devamlıları olan ChuangTzu ve Liezi, Mohizm'in kurucusu Mo-Ti, düzenin sağlanmasını otoriter yasaların uygulanmasında gören legalist felsefenin düşünürleri olan Efendi Shang ve Han Feizi, savaş ortamında ortaya çıkan stratejist devlet adamları Ssu-ma, Sun Tzu, WuTzu ve WeiLiaozi Çin düşünce dünyasını büyük ölçüde etkilemekteydiler. İçerisinde çoğu günümüze kadar ulaşmamış, ulaşsa da Çin dünya görüşünü pek etkilememiş olan YinYang Okulu, Mantıkçılar, Tarım Okulu, Diploması Okulu, Senkretik Düşünceler Okulu, Küçük Konuşmalar Okulu, Askeri Teknikler Okulu ve Hikâyeler Okulu da bulunan, burada sadece dördünü verdiğimiz bu dünya görüşleri, dönemin literatüründe "Yüz Düşünce Okulu" olarak isimlendirilmişti (Brown & Brown, 2006:94,95).

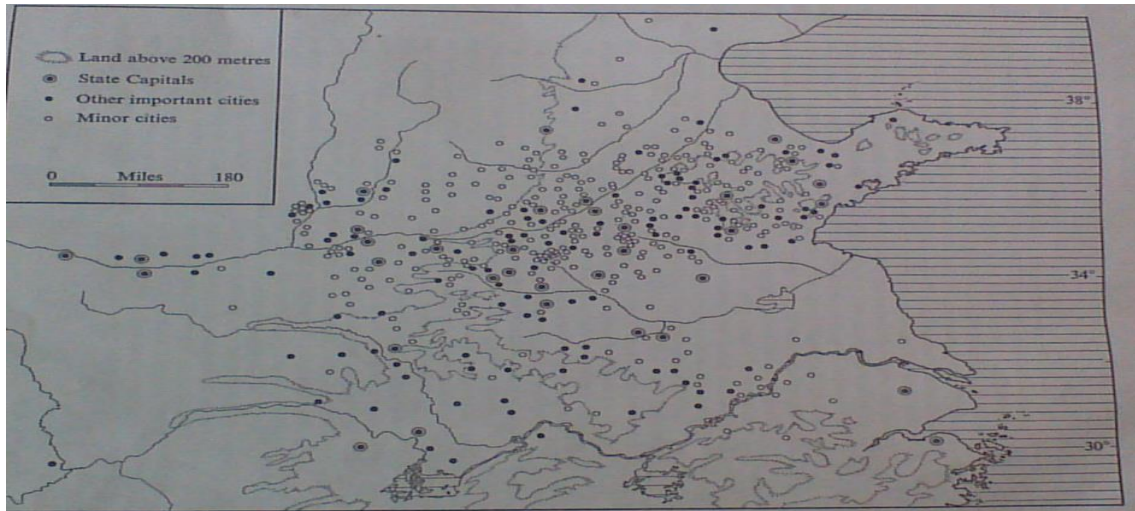
İlkbahar ve Sonbahar döneminin sonuna doğru serf işçilerin kullanımı yerini vergi ve kira sistemine bırakmaktaydı. Derebeyi ve serf arasındaki eski ataerkil ilişkinin yerine toprak sahibi ile kiracı ilişkisi doğuyordu. Bu durum, rütbesi olmadan toprak sahibi olan bir sınıfın ortaya çıkmasına yol açtı. Bu sermayedarlar stoklarını servetleri ile birlikte arttırdıkça, skalanın diğer ucunda topraksız çiftçiler sınıfı görülmeye başladı.

Bu arada, ticari faaliyetlerin büyümesi, kentsel toplum çerçevesinde bununla paralel bir etki yapmaktaydı. M.Ö. 5. yüzyılda, servetlerini siyasi etkinlik elde etmek için kullanan kentli bir tüccar sınıfı doğdu. Sermaye fazlalarını topraklara yatıran bu tüccar grubu topraksız çiftçilerin oluşumuna ve sınıf ayrımının daha da belirginleşmesine katkıda bulundu (Hsu, 1965:112).

Kısacası, Doğu Chou, de facto egemen devletlerin bir yığın elitinin yeniden oluşturduğu, siyasi etkinin bütünüyle belirgin olduğu ve siyasi kurumların büyük oranda başarı temeline oturtulduğu, yeni siyasi ve ekonomik tabakalaşmaların toplumsal sınıfların içine katıldığı bir dönem olarak tanımlanabilir (Hsu, 1965:113).

4. 1. Değişimlerin Kente Yansımaları

Yukarıda anlatılan siyasi, ekonomik ve toplumsal değişimler, Doğu Chou döneminde büyüklük ve sayısal açıdan şehirlerin hızla gelişmesini sağlamakla birlikte, ortaya çıkan yeni kentsellik tipi bu değişimleri tetiklemiştir. Açıkçası bu dönem kentli işlevlerin ön plana çıkarak, kentleşmenin büyük bir hızla yayıldığı bir dönemdir.

Harita 4.Kentselliğin yayılması (Kaynak: Wheatley, 1971:169).

Yaşanan bu değişimler ve düşüncedeki zenginlik kentleri sayıca çoğaltırken, formlarında ve işlevlerinde de değişiklikler oluşturmıştır. Bunlar 11 maddede özetlenebilir:

1. Kentin fiziksel şekillerinde sürekli bir değişim göze çarpmaktadır. Antik kentlerin kent tipolojisi kentleri standardize etmek için sınıflamakta ve statik tasarımlara mahkûm etmekteydi. Fakat Savaşan Beylikler Dönemi Çin tarihinde kent yapılanmalarının en yoğun çağı olup, köşkler, taraçalar, kuleler, sur kapıları gibi birçok mimari formlar ve konseptlerin ortaya çıktığı bir dönemdir (Hung, 1999:653).

2. Kentler, ayinsel özelliklerini korumakla birlikte, kurulmalarında geleneksel kurallar önemini yitirerek, reel şartlar ön plana çıkmıştır. Bunun ilk tezahürü, kentsel büyüklük hiyerarşisine uyulmaması olmuştur (Sit, 2010:107).
3. Yeni yerel idari birimlerin mekânı olarak yönetimsel kentler(*hsien*) ortaya çıkmıştır (Sit, 2010:108).
4. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde şehirler büyüdükçe ve önemleri arttıkça dış surlar da yükselmeye başlamıştır (Keay, 2011:80).
5. Büyük kentler yeni endüstriyel ve ticari merkezlere dönüşmüşlerdir (Hsu, 1965:115).
6. Kentlerin çoğunun surlarla çevrili bir dış kenti bulunmaktadır (Eberhard, 1956:258).
7. Dış kentlerin öneminin artmasıyla birlikte, dış kente özgün bir kentsel toplum ortaya çıkmıştır. Tarım dışı faaliyetlerde çeşitlilik, eğitimin yaygınlaşması, kültürün ve eğlencenin artması bunun göstergesidir. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin siyasi, toplumsal ve ekonomik dönüşümleriyle birlikte, dış kent yeni tüccar sınıfının girişimlerinin mekânı haline gelmiştir (Hsu, 1965: 124).
8. Ayrıca gelişmiş bir mahalle yapılanması ve hanelerin kaydedilmesine dayalı bir kentsel yerleşim yönetimi de ortaya çıkmıştır. Böylece kentin rolüne yönelik yeni bir durum türemiştir: Kentin bir rolü de insanları zapt etmektir (Sit, 2010:107).
9. Genel olarak kentler güney-doğu istikametine doğru inşa edilmişlerdir. Güney, eski dönemde feodal sisteminin altında, cennetin ve iktidarın yönü olarak üstün, uğurlu yön kabul edilmekteydi. Bu gelenek devam etmekle birlikte, kentlerin inşa yönü doğuya doğru kaymaktaydı. Çin geleneğinde doğu yönünün yarattığı ejderhaydı (Eberhard, 2000:104) ve ejderha gücü, iyiliği ve değişimin ruhunu sembolize etmekteydi (Roberts, 2004:29).
10. Doğu Chou'nun ortalarından itibaren ve Savaşan Beylikler Dönemi'nin tamamında saray, tapınak, sunak üçlüsü kentin içinde ayrı ayrı yerlere inşa edilmişlerdir (Lewis, 2000:362).
11. Önemli binaların üzerinde inşa edildiği yükseltiler (höyükler) bulunmaya devam etmiştir (Lewis, 2000:363).

5. İMPARATORLUKLAR DÖNEMİ VE ÇİN KENTİNİN EVRİMİ

Ch'in devletinin kralı M.Ö. 221'de kalan son büyük devleti de topraklarına katarak Doğu Chou dönemi boyunca yaklaşık 500 yıldır birbiriyle savaşan devletlerin dönemini sona erdirdi. Ch'in Hanedanlığı sadece 15 yıl (İ.Ö. 221- 207) hayatta kalmasına rağmen, Ch'in'in İlk İmparator'u, Çin'i yeni, bütünleşmiş bir ırkın üzerine kurulu yeni bir ulusa döndürmesiyle Çin ve dünya tarihinde yeni bir dönem açtı. Çin artık oldukça açık bir şekilde sınırlandırılmış coğrafi alan içinde yerini bulmaktaydı (Keay, 2011:99).

Ch'inHanedanlığı'nın bu bütünleşmeyi sağlaması legalist felsefenin bir başarısıydı. ShangYang ile legalizm yanlısı öğrencilerinin nihayetinde otoriter ve totaliter bir devlete varan müdahaleci görüşleri, başta İlk İmparator olmak üzere iyi düzenlenmiş bir bürokrasinin, gelenekleri önemsemeyen rasyonalist bakanları tarafından sadakatle takip edilmiş, iyi işleyen bu mekanizma Çin'i ilk defa merkezden yönetilen bürokratik bir imparatorluk haline dönüştürmüştü. Bu yeni ulusal alanda, İlk İmparator iktidarı merkezileştirmek için Savaşan Beylikler Dönemi'nin birçok devletinde kabul görmüş yönetimsel sistemi genişleterek tek bir imparatorluğun altında kuruyordu.

Savaşan Beylikler Dönemi'nde zaten etkinliğini yitirmiş olan zeametler dağıtarak derebeylikler kurmak yerine, o, atanmış maaşlı idari memurlar üzerine kurulmuş idari bölgelerden oluşan, soya dayalı olmayan bir bürokrasi kurdu. Yeni yönetimsel hiyerarşi dört katmanlı kentlerden oluşuyordu: Merkezi hükümet, eyalet düzeyinde komutanlıklar anlamına gelen *chun*'lar, il düzeyinde *hsien*'ler ve ilçe düzeyinde *hsiang*'lar (Sit, 2010:114).

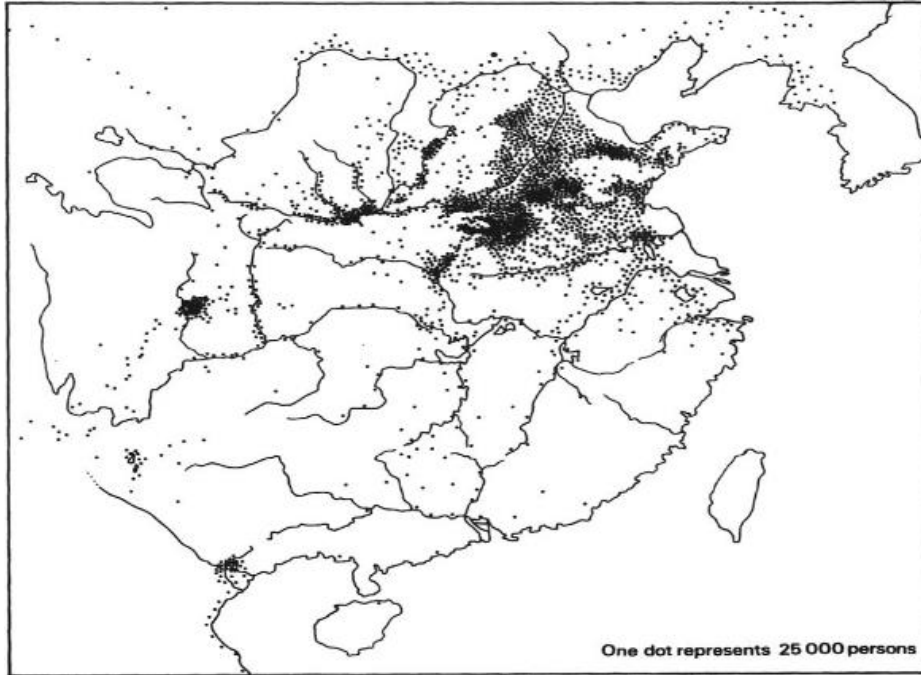
Ch'in'in kentsel dokusunda bir önemli gelişme de anıt binaların ve anıt mezarların büyümesiydi. Bu, o zamana kadar Çin'de görülmemiş anıtsallığın doğuşu demektir. O zamana kadar bütün binalar, surlar, karakollar, gözlemci kuleleri ve her türlü yapının hepsi *hangtu* ile inşa edilmişti. Funda kökü katmanları, zaman zaman çamurlu toprak içine yerleştirilerek güçlendiriliyordu (Keay, 2011:103). Ch'in dönemi ise önemli binaların taş işçiliği ile kaplanması geleneğinin başlangıcı oluyordu. Anıtsallığın en önemli göstergesi, İlk İmparator'un anıt mezarının inşası için oluşturulan kent idi.

5. 1. Çin’de Kent Formunun Konfüçyanist-Legalist Düşünceye Göre Şekillenışı

Ch’in’in ardından gelen Han Hanedanlığı, uzun yönetimi boyunca (M.Ö. 206- M.S. 220) Ch’in’in oluşturduğu yeni ırk kavramını miras alarak güçlendirdi. Bu dönemde yeni ırk Han ismiyle bilinerek sürdürüldü. Han’ın kuruluşu ile Çin’in siyasi geleceği belirleniyor ve resmi ideolojisi de belirginleşiyordu. Han İmparatorluğu, Çin kültürünü canlandıracak ve sonrasında uygarlık görüşü bir daha asla terk edilmeyecekti (Keay, 2011:114). Bu görüş, Çin’deki kentleri merkezden yönetilen bürokrasi kentlerine dönüştürdü.

Han İmparatorluğu hükümeti sistemi, sorumlulukların bölüştürülmesi, bazı ofislerin çoğaltılması ve memurların hiyerarşiler halinde düzenlenmesi ile meşhurdur. Bu yüzden Han bürokrasisini incelemekten onun çerçevesinde oluşan toplumsal yapıyı ve Han şehirlerini hakkıyla anlamak mümkün gözükmemektedir. Nasıl ki feodal sistemi bilmeden Çin’in antik çağlarını anlamak mümkün değilse, bürokrasiye dayalı devletin esaslarını bilmeden Çin’in ortaçağını anlamak mümkün değildir. Eberhard’ın tespitiyle (1987:91), Avrupa feodalizmden burjuvaziye geçmiş, Çin ise feodalizmden bürokratik imparatorluklara geçmiştir.

Han İmparatorluğu’nun toprakları, komutanlıklar (*chun*) veya krallıklar (*kuo*) olarak yönetiliyordu ve burada “eyalet” terimi, her iki türdeki birimleri kapsamaktaydı. Krallıklar, geleneğin devamı olarak sembolik değerleri olan yerlerdi ve kalıtsal olarak babadan oğula geçiyorlardı. Krallıklar ile yöneticileri merkezi hükümet tarafından belli bir görev süresi için atanan komutanlıklar arasındaki temel farklılık buydu (Loewe, 1986:472). Zamanla krallıklar, merkezden gelen baskıyla yerini tamamen komutanlıklara bıraktı.

Harita 5. M.Ö. 1. Yüzyılda Han İmparatorluğu yerleşim dağılımı (Kaynak: Norena, 2015:185)

Han’da oluşan bürokrasi kentlerinin belli başlı beş özelliği bulunmaktadır (Schinz, 1996:111-114):

1. Kent gelişimine temel olarak yönetsel unsurlar öncülük etmektedir.
2. Kent hiyerarşisi genellikle büyüklük ve rütbe sıralamasında idari işlevler ve merkeziliğe göre düzenlenmiş yönetsel hiyerarşiye karşılık gelmektedir.
3. Kentin birincil rolü iç bölgesine, yani imparatorluğun istikrarı ve devamlılığını sağlayan tarımsal bölgeye hizmet etmektir. Böylece, birbirine zıt iki kurumsal yapı olmaktan ziyade kent ve kır arasında sıkı fıkı bir ilişki bulunmaktadır.
4. Ticari faaliyetler, hala ikincil bir önemde olsa da kent işlevlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır ve yüksek derecede devlet kontrolü altında, devlet tarafından düzenlenmektedir.

5. Toprak kullanımı ve kent yapısı kentsel işlevlerin rütbe düzenini ve mekân ve yönlendirme ile ilgili Konfüçyanist değerleri yansıtmaktadır.

Han'da kent düşüncesinin dayandığı legalist-konfüçyanist ilkeler geçmişe öykünme, doğayla uyumluluk, merkeziyetçilik ve ahlakçılıktı (Wright, 1977:45-46). Geçmişe öykünme Konfüçyüs'ün Batı Chou'yu idealleştirmesinden kaynaklanmaktaydı ve Konfüçyanizm arzu edilen fikirlerin ve kurumların Han halkına yayılması için ayrıntılı bir skolâstik sisteme çevrildi. Eskinin altın çağına dönüş sık sık vurgulanmaktaydı. Bu kentlere de yansıyarak tek tip bir kentleşme modeli ortaya çıktı.

Doğaya uyumluluk ilkesi, bütün beşeri ve doğa dünyasının birbiriyle olan etkileşimi bağlamında açan ve açıklayan tarzda bir organizmacılıktı. Bu temayı geliştirmek için Han sentezcileri Konfüçyüsçü gelenekten ayrı olan bütün metinleri ve fikirleri Konfüçyüsçü düşünceye katmak zorunda kalmışlardır. Böylece, tek tip bir kent modeli oluşturulurken, Konfüçyanizm adı altında birleştirilen tüm düşünceler mekana yansıtılmakta ve bunun tanrısal bir karar olduğu fikri halka dayatılmaktaydı. Zira doğaya uyumlu olan tanrısal olanın ta kendisiydi.

Merkeziyetçilik ilkesi ise, insanların dünyasında imparatorun merkeziliği ve evrende Çin'in merkeziliğini kapsayan bir merkeziyetçiliği öngörmekteydi. Kentler hiyerarşisi bu düşünceye dayalı olarak kurulmuştu. Başkentte ulu kral ve ardından bürokrasinin üst katmanlarındaki yüce yardımcılarının başında bulunduğu kentler, ardından onların yardımcıları, hiyerarşi köylere kadar bu şekilde iniyordu.

Son olarak ahlakçılık ilkesi, imparatorun yönetme hakkını, toplumsal hiyerarşinin ahlaken doğru olduğunu, ahlaki ve fiziki evreni yorumlayan klasik olarak eğitilmişlerin devredilemez haklarını içeren bir ilkeydi. Kentlerin başlıca işlevi, ahlakçı anlayışın hayata geçirilmesiydi.

SONUÇ

Çin antik kenti özelinde değerlendirmeye tabi tuttuğumuz çalışmamızda kentlerin kökeninde ve gelişmesinde etkili olan olguların doğasına ilişkin kent kökeni kuramlarının tek başına kenti anlamlandırmaktan uzak olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Her toplumun kendine has bir tarihi gelişimi bulunmakta, insanların bir araya gelerek bir nüfus yoğunluğu oluşturmada türlü saikler bulunmaktadır. Bunlar, ister ekonomik olsun, ister savunma amaçlı olsun, birbirine düşman kabilelerin bir yerleşim alanında bir arada tutunmasını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Kent kökeni kuramlarının toplumun örgütlenmesini tatmin edici bir şekilde açıklaması ancak hepsini birleştirerek mümkün olmaktadır. Bu bütüncül okumayı sağlamanın en uygun yolu, kanımızca kent fikrini doğuran ilk önce dini inanışları, daha sonra ise felsefi düşünceleri anlamaktan geçmektedir. Kısacası, toplumsal koşullar düşünceye yön vermekte, değişen düşünce de kentlerin gelişerek şekil bulmasında başat etken haline gelmektedir.

Antik Çin'de kentlerin kökeni antik Çin dinine ve onun önerdiği ayinselliğe dayanmaktadır. Bununla birlikte, kentlerin gelişimi, felsefe ve düşüncenin gelişimiyle paralel olarak ilerlemiştir. Gelişen düşünce ilk olarak idari sisteme yansımış, ardından merkezi idare düşüncesi mekana yansımıştır.

Çin'de düşüncenin evrimiyle birlikte değişen kent anlayışının 4 temel evresi bulunmaktadır. Birinci dönem, dini inanışlardan doğan atalar kültünün nükleer kentlerin kurulmasına yol açtığı dönemdir. Bu Çin'de Hsia ve Shang Hanedanlıkları dönemine denk gelmektedir. Burada kentin başat iki unsuru ve dinamosu atalar tapınağı ve anıtsallığı olmayan yönetim sarayıdır. Kent, gücünü daha önceki devirlerde yaşayıp ölmüş ve tanrılaşmış efsanevi krallardan geldiğine inanılan asil soyların etrafa yayılmasıyla oluşan dini bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci dönem, geleneğin kurumsallaşarak hız kazandığı ve kentlerin asil soy inancına göre kurulup yayılmasının hız kazandığı dönemdir. Bu da Batı Chou Hanedanlığına tekabül etmektedir. Bu dönemde, kentsel toplum gök dini inancına göre şekillenmiş, kent planlama geleneği ritüelistik bir forma sokulmuştur. Buna göre, kentteki kurumların nerede yer alacağı tamamen geleneklere göre belirlenmiş, oluşturulan mekan ile yöneten-yönetilen ilişkisinin sürekliliği sağlanmıştır.

Üçüncü dönem, geleneğin kırıldığı ve kent devletleri krallarının danışmanları olan filozoflara göre kente yön verdikleri dönemdir. Kenti oluşturan şey burada dini inanışlardan çıkarak, gelenekten beslenen pragmatik felsefe okulları olmuştur. Bu dönem Çin'de Doğu Chou (İlkbahar Sonbahar Dönemi ve Savaşan Beylikler Dönemi) dönemine denk gelmektedir. Bu dönemin en önemli özelliği, yaşanan

değişimlerin ve düşüncedeki zenginliğin kentleri sayıca çoğaltırken, formlarında ve işlevlerinde de değişiklikler oluşturmıştır.

Çin kentinin kemale ulaştığı ve belli bir çizgiye oturduğu son dönem ise siyasi birliğin kurulduğu imparatorluklar dönemidir. Bu dönemde kente yön veren düşünce legalist-konfüçyanist fikirler olmuştur. Merkezden yönetilen kentler, özerkliklerini kaybederek, yönetsel formlar haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Brown, J.& Brown J., (2006). China Japan Korea Culture and Customs. BookSurge, North Charleston.
- Carter, H., (1983). An Introduction to Urban Geographical History. Edward Arnold Press, London.
- Chang, K. C., (1974). Urbanism and the King in Ancient China, World Archeology, 6(1):1-14.
- Chang, K. C., (1983). "Sandai Archeology and the Formation of States in Ancient China: Processual Aspects of the Origins of Chinese Civilization" (Ed. David N. Keightley), The Origins of Chinese Civilization, ss.494-522, University of California Press, London.
- Chow, K., (1994). The Rise of Confucian Ritualism in Late Imperial China, Ethics, Classics, and Lineage Discourse, Stanford University Press, Stanford.
- Eberhard, W., (1956). Data on the Structure of the Chinese City in the Pre-Industrial Period. Economic Development and Cultural Change, IV:253-269
- Eberhard, W., (1987). Çin Tarihi. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Eberhard, W., (2000). Çin Simgeleri Sözlüğü. Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Eno, R., (2006). Mencius, An Online Teaching Translation. <http://www.indiana.edu/~p374/Mengzi.pdf> erişim tarihi: 12.09.2016
- Farmer, E.L., (2000). "The Hierarchy of Ming City Walls" (Ed. James D. Tracy), City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective, ss.462-487, Cambridge University Press, Cambridge.
- Fei, H., (1953). China's Gentry: Essays in Rural-Urban Relations. The University of Chicago Press, Chicago, London.
- Goodrich, L.C., (1963). A Short History of Chinese People. Harper Torchbook, New York.
- Güç, A., (2001). Konfüçyüslük'te Kutsal Metinler, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 10(1):79-94
- Haiming, W., (2014). Çin Felsefesi: Çin'de Metafizik, Epistemoloji, Siyaset Felsefesi ve Karşılaştırmalı Felsefe. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Hsu, C., (1965). Ancient China in Transition, An Analysis of Social Mobility, 722-222 B.C. Stanford University Press, Stanford.
- Hung, W., (1999). "Art and Architecture of the Warring States Period" (Ed. Michael Loewe & Edward L. Shaughnessy), The Cambridge History of Ancient China: From the Origins of Civilization to 221 B.C., ss.651-744, Cambridge University Press, Cambridge.
- Jennings, W., (1891). The Shi King, The Old "Poetry Classic" of The Chinese, A Close Metrical Translation With Annotations. George Routledge and Sons, London and New York.
- Keay, J., (2011). Çin Tarihi (Çev. Neşe Kars Tayanç ve Dinç Tayanç), İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Keightley, D. N., (1978). The Religious Commitment: Shang Theology and The Genesis of Chinese Political Culture. History of Religions, 17(¾):211-225
- Kern, M., (2009). "Bronze Inscriptions, The Shijing and the Shangshu: The Evolution of the Ancestral Sacrifice During The Western Zhou" (Ed. John Lagerway & Marc Kalinowski), Early Chinese Religion. Part One: Shang Through Han (1250 BC-220 AD), ss.143-200, Koninklijke Brill, Leiden.
- Lattimore, O. (1940). Inner Asian Frontiers of China. American Geographical Society, New York.

- Legge, J., (1879). The SacredBooks of China, The Text of Confucianism, Part I: The ShuKing, ShihKing, and HsiaoKing. ClarendonPress, Oxford.
- Legge, J., (1885). The SacredBooks of China, The Text of Confucianism, Part III: The Li Ki, I-X. ClarendonPress, Oxford.
- Lewis, M. E., (2000). "The City-State in Spring-and-AutumnChina" (Ed. MogensHermanHansen), A ComparativeStudy of Thirty City-StateCultures: An Investigation, ss.359-374, The Copenhagen Polis Centre, Copenhagen.
- Lindner, R. P., (1982). WhatWas A NomadicTribe? ComparativeStudies in Society and History, 24(4):689-711
- Loewe, M., (1986). "The Structure and Practice of Government" (Ed. DenisTwitchett& John K. Fairbank& Michael Loewe), The Cambridge History of China, Volume I: The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.- A.D. 220, ss.463-490, Cambridge UniversityPress, Cambridge.
- Mumford, L., (2007). Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği (Çev. Gürol Koca & Tamer Tosun). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Norena, C. F., (2015). "Urban Systems in the Han and Roman Empires: StatePower and SocialControl" (Ed. WalterScheidel), StatePower in Ancient China and Rome, ss.181-203, Oxford UniversityPress, Oxford.
- Roberts, J., (2004). Chinese Mythology, A to Z. Facts on File Inc., New York.
- Schimmel, A., (1999). Dinler Tarihine Giriş. Kırkambar Yayınları, İstanbul.
- Schin, A., (1996). The Magic Square, Cities in Ancient China. Daehan Printing & Publishing Co., Sunnam.
- Sit, V. F. S., (2010). Chinese City and Urbanism, Evolution and Development. World Scientific Publishing, Hong Kong.
- Suzuki, D. T., (2012). Çin Felsefesi Tarihi (Çev. Ahmet Aydoğan). Say Yayınları, İstanbul.
- Tanner, H. M., (2009). China, A History. Hacket Publishing Company, Inc., Indianapolis, Cambridge.
- Türdeş, M., (2004). Konfüçyüs, Seçmeler, "LunYü". Morpa Kültür Yayınları, İstanbul.
- Wenren, J., (2013). Ancient Chinese Encyclopedia of Technology: Translation and Annotation of Kaogongji (the Artificer'sRecord), Routledge: London and New York.
- Wheatley, P., (1970). Archeology and the Chinese City. World Archeology, 2(2):159-185
- Wheatley, P., (1971). The Pivot of the FourQuarters, A Preliminary Enquiryinto the Origins and Character of the Ancient Chinese City. Edinburgh UniversityPress, Edinburgh.
- Wright, A. F., (1977). "The Cosmology of the Chinese City" (Ed. G. William Skinner), The City in LateImperialChina, ss.33-74, Stanford UniversityPress, Stanford.
- Zhao, D., (2015). The Confucian-LegalistState: A New Theory of ChineseHistory. Oxford UniversityPress, Oxford.